
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

**ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(ціннісно-цільовий аспект)**

САВИЦЬКА Наталія Леонідівна, кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Методологічний поділ наук при формуванні класичної наукової парадигми став причиною їх диференціації та до певного часу сприяв кристалізації вузькоспеціалізованих знань, розробці цінних аналітичних інструментів та підходів. На етапі становлення постнекласичної науки, так званий «поділ праці в науці», обернувся фрагментацією знань, втратою можливості цілісного представлення об'єктів дослідження. Особливо чітко ці втрати проявились у блоці наук про суспільство, зокрема в економічній теорії. Рациональне наукове знання було визнано мірилом істинності, об'єктивність полонила будь-яку діяльність людини: економічну, соціальну, культурну та мислєдїяльність також. Диференціація наук роздробила первинне (філософське) бачення людини як самостійного мікрокосму та призвела до витіснення людини як суб'єкта діяльності із наукового та побутового знання.

Постнекласична парадигма звертає увагу на людинорозмірні саморозвивальні системи, до яких належать і господарські системи. Однією із основних методологічних особливостей їхнього дослідження є виділення ціннісно-цільових структур суб'єкту в якості головного системоутворюючого чинника [1, с. 634-635]. Сучасний світ стає все більше суб'єктивованим, результати численних досліджень доводять, що рівень соціально-економічного розвитку визначається якістю людського потенціалу, від якого залежать темпи науково-технічного прогресу, організація праці, продуктивність та взагалі життєздатність не лише соціально-економічних систем, а й людства.

Семантичний аналіз поняття «суб'єкт» (лат. *subjectus* – той, що лежить внизу, знаходиться в основі) розкриває його як фундаментальну філософську категорію, що характеризує носія субстанціональних властивостей, які визначають якісні особливості об'єкта [2, с. 807]. Людина, будучи одночасно суб'єктом та потенціальним ресурсом розвитку, змінює об'єктивні ресурси свого буття, перетворюючи його відповідно до історико-культурного рівня розвитку цивілізації. Суб'єкт діяльності наділений, перш за все, свідомістю, тому форми існування свідомості (культура, знання, воля, досвід, компетентність) розглядаються як його невід'ємна риса. У ній втілюється індивідуальний рівень суспільної свідомості, закладаються спонукальні мотиви до активності, інтереси, цілі. Здійснюючи будь-яку діяльність, людина поводить себе свідомо, продумано, але воля і свідомість формуються та розвиваються у суспільстві, отже і залежать від ціннісних основ соціуму, його архетипу, етосу, колективного габітусу. Тобто, через механізм інтеріоризації (фіксації у глибинних пластах свідомості) культурної колективної пам'яті, сформованої історично, здійснюється пристосування до економічних та географічних умов життя, а також їх зміна. Якісними характеристиками суб'єкта виступають: самосвідомість, свобода волі, інтуїція, ціннісна орієнтованість, включеність у комунікативні відносини [3, с. 46].

Поняття суб'єкта має різну інтерпретацію у філософсько-історичній традиції та в залежності від галузі знань. Так у класичній філософії це носій дії (той, хто пізнає, мислить

або діє), у неklasичній – свідомості, пізнавальних здібностей і творчої діяльності, детермінованої соціально-історичним характером практичної діяльності або низкою позараціональних і не когнітивних чинників (ідеології, мови, безсвідомого тощо). Постмодерн проголошує «смерть суб'єкта», характеризуючи його як комбінатора окремих об'єктивних елементів, повністю розчиненого у контексті об'єктивних процесів [2, с. 807-808]. Місце суб'єкта у постмодернізмі займає «безлике поле, що немає форми синтетичної свідомості особистості або суб'єктивної самототожності» [2, с. 758]. Проблема безсуб'єктності поставила більше питань, ніж розв'язала протиріч, у зв'язку з цим наразі спостерігається повернення до презумпції суб'єкта. Сучасна версія after-postmodernism у фокус дослідницької аналітики включає орієнтацію на «воскресіння суб'єкта», центровану навколо феноменів індивідуальності, особистісності [2, с. 757-758].

У психології суб'єкт виступає активним свідомим началом життя, яке протиставляє себе зовнішньому світу і своїм власним інструментам. Психологічна структура людини ґрунтується на принципі її системності та взаємообумовленості не лише як суб'єкта діяльності, а й індивіда, особистості, індивідуальності. Кожна з цих характеристик людини набуває змісту при співвіднесенні, так, попарно зв'язаними є: індивід – особистість; суб'єкт – індивідуальність. Перша діада визначає об'єктивні форми існування людини у часі і просторі, друга – умови її розвитку, тобто джерела енергії та інформації [4]. Узагальнений підхід до суб'єкта у психології подано у праці [5], де визначено такі основоположні його характеристики як цілеспрямованість, рефлексивність, свобода духу, саморозвиток.

Кожна наукова школа в економічній теорії передбачає наявність агента економічних відносин, який бере участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Окремим аспектам аналізу суб'єктного підходу в господарській діяльності присвячені праці В. Автономова, Є. Балацького, О. Бузгаліна, С. Булганіної, Ю. Васильчука, Г. Вижлецова, А. Гальчинського, Б. Генкіна, Б. Ерзнкяна, Г. Задорожного, О. Іншакова, Г. Клейнера, А. Колганова, М. Колесова, В. Макарова, В. Марцинкевича, Л. Мельника, Л. Мізеса, Л. Мяснікової, О. Неверова, О. Панаріна, Ю. Пахомова, Н. Плискевич, В. Радаєва, Ю. Осіпова, В. Степаненко, І. Соболевої, О. Сорочайкіна, В. Стьопіна, О. Субетто, О. Сухарева, В. Тарасевича, С. Тютюнникової, М. Цаголова, О. Шастітко, М. Шулевського, Б. Юдіна та багатьох інших. Безумовно, що носієм активної сили економічної діяльності виступає людина, проте, чи стане вона суб'єктом діяльності, тобто носієм дії, свідомості, духовності, цілеспрямованості та відповідальності, залежить від прийнятих методологічних передумов та аксіом. Метою нашого дослідження є обґрунтування визначальної ролі людини як суб'єкта у структурі господарської діяльності з позиції постнекласичної теорії наукової раціональності.

У дослідженні господарського розвитку важливо визначити наскільки його динаміка та результати залежать від суб'єктного впливу. Для спрощення аналізу розглянемо господарську діяльність як статичний момент, у якому людина виступає цілісним суб'єктом діяльності. Проблема цілісності є ключовою в світогляді постнекласичної науки при вирішенні питань розвитку глобального самоорганізованого світу і господарської діяльності людини. Сучасна методологічна культура передбачає, що всі картини буття та моделі не зливаються в єдине полотно, а утворюють складну голографічну модель, в «якій кожен інтервал розгляду претендує на свою, хоч і обмежену, але завершену в собі істину про людину» [3, с. 52]. Більш того, жоден з них не може бути виведений через інший або зведений до іншого. Вітальний, соціальний, культурний, когнітивний, духовний, екзистенціальний пласти людського буття в принципі не можуть бути зведені до якось одного, наприклад, економічного базису. Завдання науки знайти концептуальні способи переходу від одного зрізу дійсності до іншого таким чином, щоб не втрачалась системна якість людини як суб'єкта власного та суспільного розвитку. Біологічне, соціальне та духовне начала не виключають одне одного, а навпаки доповнюють, збагачують, роблять людину живою та цілісною. Вона відтворюється у господарському середовищі одночасно в усіх іпостасях, разом з тим, відтворюючи й господарство як системну цілісність.

Господарську діяльність людини можна розкрити з точки зору реалізації двох взаємопов'язаних етапів: цілепокладання та цілевиконання. Постановка цілі здійснюється суб'єктом на основі об'єктивних умов, зокрема потреб, та рівня ментальної еволюції особистості, суспільства. Потреби грають важливу роль у господарській діяльності, оскільки на них ґрунтуються мотиви, які народжуються у підсвідомості, перетворюються у цілі у свідомості, де відбувається ціннісна рефлексія як відбір відповідності між: потребами і потенціалом суб'єкта; цілями і засобами їх досягнення; засобами і моральними імперативами тощо [6, с. 134-137].

Потреби - вихідна категорія економічної теорії, у її визначенні можна виділити: психологічні теорії, що ґрунтуються на концепціях ієрархії потреб Д. Старча, Г. Мюррея, А. Маслоу, Д. Маккліланда, інстинктів З. Фрейда, мікроекономічні теорії граничної корисності Г. Госсена, У. Джевонса, Дж. Хікса, соціально-психологічні – Т. Веблена, М. Вебера, концепцію сутнісних потреб В. Броницької [7, с. 122-123] та потреб «життє- і людиноспасіння» Г. Задорожного [8, с. 76-77], а також комплексну теорію потреб Б. Генкіна [9, с. 71]. Масштаб суб'єктності залежить від того, що саме: генетика і фізіологія чи духовність та раціональність людини визначатимуть цілепокладання господарської діяльності. Результати найпесимістичніших оцінок свідчать, що вони співвідносяться як 90 до 10, а найоптимістичніших – розподіляють їхній вплив рівномірно, тобто 50 на 50 [6, с. 137]. Постнекласична наука стоїть на позиції, відповідно до якої за сучасних умов людство вступає у стан, так званої сингулярності, коли зовнішній розвиток призупинився, перейшовши у внутрішній, тобто біологічний розвиток людини досяг свого піку, а основним напрямком став виключно ментальний розвиток [10, с. 38; 1, с. 675-697]. Отже, джерела розвитку криються у свідомості людини, розвиненості її внутрішнього потенціалу, що доводить значущість суб'єктного впливу на процеси цілепокладання.

В обґрунтуванні цієї гіпотези скористаємося комплексною теорією потреб Б. Генкіна, в якій аналіз потреб здійснюється у двох проєкціях – з точки зору їх видів: потреби існування та потреби досягнення цілей життя, та у розрізі рівня задоволення: мінімального та базового. Основними висновками цієї теорії можна вважати те, що свідомого, регульованого значення потреби набувають за умови досягнення їх мінімально необхідного рівня для виживання людини, тобто задоволення, так званих, «потреб існування». Необхідно відзначити, що висновки цієї теорії не суперечать сучасному баченню потреб у постнекласичній науці, яка виходить із цілісного розуміння Універсуму і господарства та визнання необхідності задоволення «природних потреб існування індивідів, їхніх сімей та особистісного розвитку» [8, с. 77].

У насиченні потреб існування поведінка людини регулюється першим законом Госсена, відповідно до якого зростання рівня неперервного споживання блага характеризується спадною граничною корисністю блага, та психофізичним законом Вебера-Фехнера, який твердить, що величина суб'єктивного задоволення пропорційна логарифму інтенсивності його стимулу [9, с. 71]. Така поведінка людини підпорядковувалась психофізичним закономірностям розрядки напруги та лежить в основі інстинктивної активності людини [11, с. 18-20]. Після насичення критично важливого для життя людини рівня потреб існування, ієрархія «потреб існування» та «потреб досягнення цілей життя» визначається свідомими, вольовими характеристиками і ціннісними установками суб'єкта, а також впливом групових цінностей. Тобто, забезпечивши мінімальний рівень потреб виживання, суб'єктність цілей нарощується, значення потреб особистісного розвитку, ціннісних страт людської діяльності, її суб'єктної структури збільшується. У міру задоволення потреб «голодної людини» незалежні від свідомості чинники людської діяльності зменшують свій вплив на цілепокладання, а суб'єктні, а отже внутрішньо регульовані сили – нарощують.

Враховуючи те, що господарська діяльність здійснюється суб'єктом, вона буде мати схожі із активним началом цілісні характеристики, отже матеріальну, соціальну та духовну природу, її основні етапи: цілепокладання та цілевиконання – суб'єктно-суб'єктну та суб'єктно-об'єктну структури, що зображено на рис. 1.

Суб'єкт-суб'єктна структура діяльності є історично первинною організаційною формою існування, буття людини у природному середовищі. Людина невід'ємна від спільноти, вона завжди проявляє себе через спільноту та існує у спільноті, у культурі та через культуру. К. Маркс особливо акцентував увагу на всезагальній родовій сутності людини та її діяльності, що відкривається не просто у спільному здійсненні діяльності, а у загальному співіснуванні людини. У цьому проявляється соціальність відносин, наявність комунікаційної взаємодії між суб'єктами, але «всезагальні соціальні відносини не можуть розглядатися як самодостатні», так як сама по собі «соціальність фіксує тільки нейтральність відносин між людьми, у ній виражається лише наявність існування цих відносин, і нічого більше» [12, с. 85]. Сутнісне наповнення змісту соціальності лежить у площині «ціннісного цілепокладання», яке визначається сенсом духовних цінностей, що «запліднюють соціальність» [12, с. 86].

Рис. 1. Конфігурація структури господарської діяльності

Суб'єкт-суб'єктні відносини, формуючись у соціальному середовищі та, кристалізуючись через ментальні структури особистості, визначають ціннісний контекст господарської діяльності. Враховуючи це, «економіка є феноменом, який має не тільки соціальну сутність, але й духовну» [13].

Множинність вживань поняття «цінність» робить його розпливчастим: від «носія істини Духу» до ціни повсякденного блага. Ми приєднуємося до позиції визначення універсальних цінності, означеної А. Пригожиним: «Цінності є граничні життєві орієнтири, за якими ми вибудовуємо свою поведінку, відносини із людьми, кар'єру, ставимо собі цілі та обмеження» або «це уявлення про належне, про краще, про найважливіше, заради чого слід працювати, жертвувати час, сили тощо...» [14, с. 116]. М. Лосський підкреслює у цінностях всеохоплюючий характер, їх всепроникненість: «Цінність є дещо всепроникаюче, те, що визначає сенс і всього світу в цілому, і кожної особистості, і кожної події, і кожного вчинку» [15].

Г. Вишлецов трактує цінності як регулятор межі діяльності, яка не порушує закономірності коеволюції (гармонії), поріг допустимого впливу економіки на природу,

моральні принципи соціальної взаємодії, що забезпечують психофізичне та соціальне здоров'я суспільства. З метою подолання обмеженості як утилітарної, так і абстрактної теорії цінностей учений висуває теорію ціннісних відносин, у якій основними властивостями цінностей є: добровільний вибір цінностей відповідно до душевних устремлінь; здатність об'єднувати, а не відчужувати людей один від одного; не відокремленість від суб'єкта, внутрішня притаманність людським стосункам. У якості суб'єктів ціннісних відносин визнаються: Природа, Бог, соціум та індивід [13].

У науковій літературі класифікації цінностей представлені достатньо широко, узагальнюючі основні з них, слід виділити наступні: вищого та нижчого порядку; органічні, набуті та обрані; матеріальні, нематеріальні; антропологічні, соціоцентричні, богоцентричні; цінності порядку, розвитку, відносин, добробуту, соціальні [14, с. 115-118]; термінальні та інструментальні; домінантні, варіантні, девіантні; матеріальні, духовні, споживчі (функціональні, соціальні, емоціональні, епістемічні, умовні [16]) та інші.

Для цілей нашого дослідження пропонуємо у поняття цінностей-цілей вкласти зміст базисних органічних цінностей та трактувати їх як цінності, пов'язані із основними життєвоорієнтованими смислами діяльності особистості. До них слід віднести загальнокультурні універсалії, по-перше, життя, гармонію (між особистим і суспільним; матеріальним і духовним; поточним та перспективним розвитком), свободу, любов, щастя, самоактуалізацію; по-друге, духовно-творчі цінності: знання, вміння, навички, творчість, духовне самовдосконалення тощо. Базисні органічні цінності не можуть бути половинчастими, вони завжди відображають процес, напрямок руху, тому вони невлітими, нескінченні. Безумовно, поступово наповнення та ранжування їх значущості для людини змінюється під впливом як цивілізаційної динаміки, так і особистісної еволюції, проте актуальність цінностей вищого порядку залишається завжди. У цілому цінності-цілі мають більше ідеальний, ніж суто матеріальний характер, саме тому у лоні цілепокладання закладаються духовні, морально-етичні, соціонормативні принципи здійснення цілевиконання.

В основі господарського розвитку як динамічної категорії господарської діяльності лежить ціннісний вибір, здійснюваний людиною як суб'єктом такого розвитку. Ціннісний вибір полягає у тому, що на етапі цілепокладання суб'єкт діяльності робить подвійний вибір: цінностей-цілей, тобто авангардних цілей, які розчиняються в ідеальних цінностях, та цілей-засобів, які сприяють інструментальній реалізації ідеї. Духовно-творчі цінності становлять підґрунтя формування, вибору авангардних цілей та цілей-засобів. Господарська діяльність полягає у тому, що людина обирає та реалізує як ідеальні, так і матеріальні цінності. Ціннісний вибір можна трактувати двоїсто, як ціннісну рефлексію, тобто осмислення ціннісних засад діяльності та емпіричну рефлексію, яка оцінює адекватність поведінки суб'єкта умовам середовища. Ціннісна рефлексія полягає у пошуку смислів діяльності та становить один із головних водорозділів, що виокремлює людину у природному середовищі.

Суб'єктний принцип цілепокладання означає, що суб'єкт наділений здатністю до мислетворіння та рефлексії, тобто «самооцінки дії, ціннісного її осмислення, перетворення думки у об'єкт мислення» [17, с. 700], що проявляється у єдності онтологічного та аксіологічного у своєму існуванні. Завдяки рефлексії цінності перетворюються в цілі, ідеальне, ціннісне, створене у свідомості, уяві людини перетворюється у ціль. Далі людина обирає способи її досягнення, тобто визначаються та створюються цілі-засоби, за допомогою яких досягається результат діяльності. У цілому цінності-цілі закладаються та формуються на екзистенціальному, духовному рівні розвитку людини та належать до суб'єктної структури діяльності, у процесі реалізації якої вони набувають загально визнаного значення, перетворюються у ідеали, ідеологеми, норми поведінки. Важливість ментального аспекту «суб'єкт-суб'єктних» відносин полягає у тому, що матеріальна (об'єктна) складова людського життя обумовлюється ціннісно-духовною, саме тому «соціальна бідність викликає матеріальну, а не навпаки» [6, с. 127].

Духовно-творчі цінності на рис. 1 виділені в окрему групу, оскільки вони є з'єднувальною ланкою перетворення цінностей-цілей у цілі-засоби, суб'єктної та об'єктної структури діяльності. З одного боку, вони - цільові цінності особистості, а з іншого - її внутрішній потенціал, який формує множину інструментальних цінностей, що реалізують життєдіяльність. Така подвійна роль духовно-творчих цінностей має важливе значення для подальшого розкриття діяльності на етапі цілевиконання.

У розірваній картині життя, яке підпорядковане потребам виживання, ціннісний вибір залежить від сфери людської діяльності, в якій він здійснюється, тому економічні цінності можуть не відповідати моральним, теологічним, соціальним тощо. Проте не лише суто економічні цінності (власність, вартість, корисність, доход, ціна) впливають на «суб'єкт-суб'єктні» відносини, скоріше якість культурного середовища, в якому вони розгортаються, визначає ранжування цінностей та місце економічних у системі загальних цінностей. У цілому ціннісна проблематика є найскладнішою не лише у її трактуванні, але й у її розумінні. Це пов'язано із тим, що, з одного боку, цінності належать до базових життєвоорієнтованих смислів діяльності та поведінки людини, отже є відображенням індивідуальної свідомості, а з іншого – вони відтворюють домінуючі орієнтації масової свідомості, бо є проявом певної культури, цивілізації. Більш того, і в першому, і в другому випадку вони характеризуються змінюваністю позицій, отже у різних випадках можуть мати прямо протилежний значеннєвий зміст.

Цінності особистості визначають напрямки активності у різних сферах господарської діяльності та у розподілі вільного часу. Спокій та приборкання матеріальних потреб, спрямування вивільненого часу на духовне самовдосконалення чи навпаки, нарощення тілесних потреб та бажань, економічної активності визначатимуть сенс життя, що полягає за висловленням Г. Спенсера у тому, що люди живуть, щоб працювати, а не працюють, щоб жити (цит. за [9, с. 43]). Активність людини у господарстві визначатиметься або розрядкою напруги незадоволених потреб, або конструктивною активністю реалізації особистісного потенціалу.

На рис. 1 другий етап господарської діяльності пов'язаний із цілевиконанням, тобто перетворенням цінностей-цілей у результат за посередництва впливу цілей-засобів на предмет діяльності. Цілі-засоби належать одночасно до суб'єктної та об'єктної структури діяльності. Суб'єктний принцип цілевиконання спирається на реалізацію «суб'єкт-об'єктних» взаємодій, актуалізованих цінностями-цілями людини, та проявляється у створенні засобів та здійсненні дій, операцій над предметом. «Оскільки діяльність універсальна, то функціями її предметів можуть виступати не лише фрагменти природи, перетворені на практиці, але й люди, «властивості» яких змінюються при включенні у різні соціальні підсистеми, а також самі підсистеми, що взаємодіють у межах суспільства як єдиного організму» [1, с. 30-31]. Тобто, до предметів діяльності можна віднести природні – безпосередньо предмети природи, свідомість людини та культурні артефакти - усі види результатів попередньої діяльності людини, предмети її творіння, будь-то штучні матеріали, чи художньо освоєна дійсність.

У цілевиконанні відбувається об'єктивація впливу суб'єкту, формування засобів діяльності як результату докладання зусиль чистої людської енергії, спрямованої на зовнішній об'єкт або власну природу (виробництво «самого себе» за А. Гальчинським [18, с. 9]), а також перетвореної форми енергії, інформації, втіленої у щось зовнішнє щодо суб'єкта – їх об'єктивованої форми (у знаряддя праці, знак, технологію), на шляху до досягнення цінностей-цілей. Іншими словами ідеальне (цінності) перетворюється у матеріальне (засоби), які повинні призвести до досягнення ідеальної цінності-цілі. Тобто в описаній абстрактній моделі діяльності цілі-засоби є проміжними для досягнення кінцевих, дійсно ціннісних цілей. При виробництві ідеальні конструкції суб'єкта втілюються у матеріальному вигляді, тоді як при споживанні – матеріальні конструкції перетворюються в ідеальні, соціальні конструкції. За логікою політичної економії: процес об'єктивації реалізується завдяки розвитку виробництва, актуалізованого потребами (ідеями), у якому здійснюється

уречевлення, а задоволення потреб у сфері споживання призводить до їх розречевлення (ідеалізації).

Фіксація форми у свідомості людини з подальшою можливістю її відтворення становить сутнісну ознаку культури (лат. *cultura*), яка в дослівному перекладі означає оброблення, відтворення, поклоніння, виховання, розвиток [17, с. 453]. В абстрактному представленні первинного об'єктивовано-зовнішнього вигляду цілі-засоби набувають у матеріальних, інформаційних та інституційних формах об'єктів, по-перше, матеріальних: інструментів, знарядь діяльності, способів, технологій, які впливають на природно-фізичне середовище, та становлять основу творення фізично-штучного світу артефактів, по-друге, знаків як засобів обміну інформацією, які впливають на природно-психічний стан людської особистості, та утворюють духовно-культурне середовище [19, с. 91], по-третє, нематеріальних форм регулювання поведінки людини: ідеалів (релігійних, політичних, естетичних тощо), традицій, формальних і неформальних норм та правил, тобто інституційне середовище діяльності. Будь-яка річ, знак, норма поведінки, створені людиною, пов'язані із культурною фіксацією та рефлексією. Знаряддя і знаки, норми як результати діяльності опосередковують «суб'єкт-суб'єкту» взаємодію та являють собою інструменти рефлексії [19, с. 93-94]. У даному випадку рефлексія (лат. *reflexio*) розглядається як загальнопізнавальний процес, що дослівно означає повернення назад, відображення [17, с. 700].

Спираючись на оригінальне поняття рефлексії, рефлексивність цілей-засобів означає, що вони у процесі творіння господарства (або культури у широкому значенні слова) здійснюють обернений рух від цінностей до засобів, у результаті засоби перетворюються у самоціль. За сучасних умов цей процес проявляється у нарощенні процесів відчуження, фетишизації товарів та грошей. Світ перетворених форм «створює ілюзію того, що економіка – це «взаємодія» між товарами, грошима, капіталами, що саме вони, а не людина – господарі та творці багатства. Й найголовніше те, що ця ілюзія реальна. У світі відчуження відносини між людьми побудовані таким чином, що вироблені ними речі та створені артефакти – гроші, капітали, держава – панують над людиною, підкорюючи собі її інтереси і поведінку» [20, с. 9].

Виходячи із принципу суб'єктності діяльності, серед засобів-цілей можна умовно виділити: внутрішні та зовнішні, розширення яких може сприяти досягненню цінностей-цілей. До внутрішніх віднести людські (особистісні) засоби: здоров'я, розум, інтелект, освіченість, компетентність, здібності до праці та підприємництва, творчий потенціал, духовність, комунікативність, організованість, асертивність, інновативність людини. До зовнішніх: природно-фізичні (екологічно чисте довкілля, природно-географічні умови, час), матеріально-економічні (добробут, дохід, матеріальні блага тощо), економіко-технологічні (форми організації господарства, поділ праці, співробітництво, кооперація, автоматизація праці тощо), соціально-культурні (традиції, освіта, навчання, виховання, етика); інституціональні (власність, влада, ступінь втручання держави, інвестиційний клімат тощо); інформаційно-когнітивні (рівень знань, інформаційної свободи тощо) умови життя і праці.

Особливістю суб'єкта є те, що в процесі господарської діяльності він здатний як розкривати та розвивати внутрішні, так і змінювати зовнішні засоби забезпечення життя. Проте напрямок змін, тобто у позитивний чи негативний бік буде залежати від аксіологічної складової господарської діяльності та вибору вектору господарського розвитку. За умов сучасного розуміння процесу господарського розвитку виникає необхідність вирішення двох класів завдань: максимізації «цінностей розвитку» та оптимізації «засобів досягнення ціннісних цілей» [8, с. 77].

Таким чином, людина як суб'єкт господарської діяльності у постнекласичній міждисциплінарній науковій парадигмі є одночасно носієм дії, пізнання, свідомості, рефлексивності, духовності, цілеспрямованості та відповідальності. Суб'єкт, здійснюючи господарську діяльність, переносить на неї власні характеристики, отже вона матиме схожі із активним началом цілісні ознаки, матеріальну, соціальну та духовну природу.

У структурі господарської діяльності суб'єкт реалізує два взаємопов'язані етапи: цілепокладання та цілевиконання, які мають суб'єктно-об'єктну та суб'єктно-суб'єктну природу. Цілепокладання має аксіологічну природу, створювану «суб'єкт-суб'єктними» відносинами. Здійснюючи ціннісну рефлексію, суб'єкт обирає цінності-цілі, які характеризують авангардне цілепокладання, в основі якого лежать базисні органічні цінності, що виражають зміст цілісності та єдності біосоціодуховної природи людини. Базисні органічні цінності доцільно розмежувати на загальнокультурні універсалії (життя, гармонія, свобода, любов, щастя, самоактуалізація) та духовно-творчі цінності (знання, вміння, навички, творчість, духовне самовдосконалення). Загальнокультурні універсалії є відносно стабільними утвореннями, на відміну від яких духовно-творчі цінності – змінний компонент діяльності, що одночасно становить цінність та внутрішню ціль-засіб її здійснення.

У лоні цілепокладання закладаються духовні, морально-етичні, соціонормативні принципи здійснення цілевиконання, яке відбиває «суб'єкт-об'єктні» відносини творіння засобів-цілей, серед яких можна умовно виділити: внутрішні, невід'ємні від суб'єкта (здоров'я, розум, інтелект, освіченість, компетентність, здібності до праці та підприємництва, творчий потенціал, духовність, комунікативність, організованість, асертивність, інновативність людини) та зовнішні – опосередковані взаємодією суб'єкта і об'єкта (природно-фізичні, матеріально-економічні, економіко-технологічні, соціально-культурні; інституціональні; інформаційно-когнітивні умови життя і праці).

У господарстві проявляється дуалізм розвитку людини, спрямований всередину суб'єкта – на саморозвиток, ціннісну рефлексію, та назовні – у суспільну реалізацію господарської діяльності шляхом творіння цілей-засобів.

Напрямок подальших досліджень може стати розкриття механізму господарського розвитку; значення для нього господарських ідеологій, які змінюють ціннісні орієнтації людини; аналіз господарської мотивації людини як суб'єкта розвитку сучасної економіки; розвиток методології аналізу раціональності господарської діяльності.

Література.

1. Степин В. С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция: монография / В. С. Степин. М.: Прогресс-Традиция, 2003. 744 с.
2. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. Минск: МФЦП, 2002. 1008 с.
3. Лебедев С., Лазарев Ф. Многомерный человек: онтология и методология исследования. / С. Лебедев, Ф. Лазарев. М.: Изд-во Московского университета, 2010. 96 с.
4. Опыт психологического измерения человеческого капитала: монография / А. Юрьев, И. Бурикова, М. Коновалова, М. Пушкина. СПб.: АНО ИЦК "Русский запад", 2009. 213 с.
5. Проблемы субъекта в постнеклассической науке: препринт / Под ред. В. И. Аршинова и В. Е. Лепского. М.: Когито-Центр. 2007. 176 с.
6. Пригожин А.И. Качество целей / А. И. Пригожин // Общественные науки и современность, 2010, № 2. С. 126-139.
7. Броницкая В. В. Идеал социальной справедливости в системе ноосферного развития / В. В. Броницкая // Социальная экономика, 2011, № 2. С. 111-126.
8. Задорожный Г. В. Иначе возможное как со-творчество человечности (размышления о главном в связи с кризисом экономической науки: монография / Г. В. Задорожный. Полтава: Скайтек, 2011. 259 с.
9. Генкин Б. М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук / Б. М. Генкин. М.: Изд-во НОРМА, 2002. 384 с.
10. Балацкий Е. В. Экономическая теория эволюции личности / Е. В. Балацкий // Человек, 2009, № 5. С. 38-49.

11. Машков В. Н. Психология экономики: монография / В. Н. Машков. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2001. 188 с.
12. Задорожный Г. В. О нравственной константе антропного принципа и государстве гармонии как насущном проекте спасения-служения-возрождения украинской нации / Г. В. Задорожный // Социальная экономика, 2011, № 2. С. 83-100.
13. Выжлецов Г. П. Проблема ценности в современной аксиологии и экономике / Г. П. Выжлецов // Проблемы современной экономики, 2005, № 3 (15). – [электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.m-economy.ru/issue.php?nIssueNum=15>.
14. Пригожин А. И. Качество целей / А. И. Пригожин // Общественные науки и современность, 2010, № 1. С. 114-125.
15. Лосский Н. О. Ценность и бытие. Бог и царство божие как основа ценностей / Н. О. Лосский [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/lossn01/index.htm>
16. Самойлова Н. Классификация нужд, потребностей и ценностей в маркетинге – [электронный ресурс]. – режим доступа: http://merm.ru/publications/marketing/2007/02/20/articles_31.html
17. Новейший словарь иностранных слов и выражений. М.: Современный литератор, 2005. 976 с.
18. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: монографія / А. Гальчинський. Київ: «Либідь», 2006. – 310 с.
19. Голицин Г., Петров В. Социальная и культурная динамика: долговременные тенденции (информационный подход). М.: КомКнига, 2005. 272 с.
20. Бузгалин А. Открытость политэкономии и империализм mainstream'a: economics как прошлое: пленарный доклад. Первый международный политэкономический конгресс стран СНГ и Балтии / А. Бузгалин, А. Колганов // Горизонты экономики, 2012, № 2. С. 3-21.

УДК 330.117.: 330.111

У статті з позиції постнекласичної теорії наукової раціональності окреслена роль людини як суб'єкту у структурі господарської діяльності у розрізі «суб'єкт-суб'єктних» та «суб'єкт-об'єктних» відносин, а також здійснення цілепокладання та цілевиконання.

Ключові слова: людина, суб'єкт, господарська діяльність, «суб'єкт-суб'єктні» відносини, «суб'єкт-об'єктні» відносини, цілепокладання, базисні органічні цінності, цілевиконання.

В статье с позиции постнеклассической теории научной рациональности очерчена роль человека как субъекта в структуре хозяйственной деятельности в разрезе «субъект-субъектных» и «субъект-объектных» отношений, а также осуществления целеполагания и целевыполнения.

Ключевые слова: человек, субъект, хозяйственная деятельность, «субъект-субъектные» отношения, «субъект-объектные» отношения, целеполагание, базисные органичные ценности, целевыполнение.

The article from the perspective of post-nonclassical theory of scientific rationality outlined the role of man as a subject in the structure of economic activity in the context of "subject-subject" and "subject-object" relations, as well as the implementation of goal-setting and achievement of purpose

Keywords: human, subject, economic activity, "subject-subject" relationship, "subject-object" attitude, goal setting, basic organic values, achievement of purpose.